

Haccın Evrensel Boyutu

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü

Milyonlarca Müslüman her yıl “Lebbeyk Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnnel-hamde vennî’mete leke ve’l-mülk. Lâ şerîke lek.” diyerek bu evrensel ibadet için Kâbe’de, Safa ve Merve’de, Arafat’ta, Müzdelife’de, Mina’da bir araya gelir.

Dünyevileşme hastalığının çepeçevre kuşattığı günümüz müslümanının yaratılış gayesini yeniden hatırlaması için en uygun yer ve zamandır hac.

Kutsal mekân, kutsal zaman ve bu mekânların ibadet maksadıyla ziyaret edilmesi anlayışı tarih boyunca kabile dinlerinden millî ve evrensel dinlere kadar pek çok inançta hep olagelmıştır. Yakın Doğu’da milattan önce ikinci bin yıldan itibaren hac mekânları özellikle şehir kültürünün yaşadığı yerlerde teşekkül etmiştir. Eski Mısır’da büyük tapınakların duvarlarındaki birçok resim ve yazı ve ayrıca bu tapınakların çatılarında bulunan “hacılara ait ayak izleri” gibi bulgulardan hareketle eski Mısırlıların hac uygulamalarının mevcut olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. (Ömer Faruk Harman, “Hac”, DİA, XIV, 383.) Eski Yunan’da Delos, Delphes, Eleusis, Efes, Epidaure, Olympus gibi yerler bu tür tapınakların bulunduğu en büyük panhellenik merkezlerdir. (A. Motte, “Pelerinages Grecs”, Dictionnaire des Religions, II, 1556.) Hindular, mesleğine ya da iş durumuna göre senede bir sefer iş sıkıntılarında, aile kaygılarından ve kast kurallarından uzak bir hayatı teneffüs etmek için ilahiler eşliğinde kalabalıklar hâlinde birkaç günlüğüne hac merkezi olarak kabul edilen yerlere doğru hac yolculuğuna çıkarlar. (Guy Deleury, “Pelerinages Hindous”, Dictionnaire des Religions, II, 1558.) Budist hac geleneğinin en karakteristik özelliği, Buda’nın hatıralarının saklandığı stupaların (içinde kutsal emanetlerin saklandığı anıtlar) veya diğer kutsal yerlerin etrafında saygıyla dönmektir. Eski Ahit’in bazı metinlerinden, Yahudi erkeklerinin yılda üç defa Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır. (bk. Çıkış, 23:14, 17; 34:23.) Hristiyanlıkta ise pek çok hac mekânı yılın her gününde ziyaret edilerek hac görevi yerine getirilir.

Kısaca söylemek gerekirse İslam öncesine ait neredeyse tüm inançlarda şu ya da bu şekilde haccın mevcudiyeti evrensel bir ibadet oluşunun bariz bir kanıtıdır. Ancak İslam’daki gibi zamanı ve mekânı vahiyle belirlenmiş, belli ölçüde zengin olanlar için farz kılınmış, edasının ve kabulünün şartları ortaya konulmuş düzenli bir hac uygulamasına diğer dinlerde rastlanılmamaktadır. Hac mekânları olarak kabul edilen yerler senenin her günü ziyaret edilerek hac yapılabilmektedir.

Kur’an’da her ümmete bir peygamberin gönderildiğinden bahsedilmektedir. (Yunus, 10/47.) Dolayısıyla kendilerine gönderildikleri toplumlara tebliğ ettikleri inanç ve ibadet esaslarından bir kısmının bazı değişikliklerle devam ettiği bir vakiydir. Bu konuda elimizdeki en önemli iki kriter Kur’an ve sünnettir. Bu esasların hangilerinin ne kadar değişikliğe uğradığını, Kur’an ve sünnete ne kadar uygun olup olmadığına bakarak anlamaya çalışırız. Tahriye uğrayarak da olsa haccın neredeyse bütün inançlarda mevcut olması; önceki peygamberlerden miras olarak gelen, Kur’an ve sünnet ile tashih edilerek İslam’a intikal eden evrensel bir ibadet olduğunu göstermektedir.

O zaman Kur’an ve sünnet bağlamında haccın evrensel özelliklerini tahlil etmeye çalışalım. Bu bağlamda mekân olarak evrensel özelliği olan Kâbe’yi ilk önce ele almamız gerekecektir. Kur’an-ı Kerim

bu hususa şöyle işaret etmektedir: “Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan beyt (Kâbe)’dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim, vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, herkes ona muhtaçtır.)” (Âl-i İmran, 3/96-97.)

Ayet-i kerimede haccın evrenselliğini teyit eden en önemli husus hac mekânı Kâbe’nin, göklerde meleklerin tavaf ettiği “el-Beytü’l-Ma’mur”un (Tûr, 52/4.) izdüşümü olarak müminlerin ilk ibadet evi olması ve pek çok peygamber ile ilişkisinin bulunmasıdır. İsrail-oğulları ve İsmailoğullarının en ulu ataları olan Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılmış olması ve “Makam-ı İbrahim” diye anılan bir bölümün Kâbe’nin kapısının önünde bulunması da bunu desteklemektedir. Yani tarihsel olarak da hac mekânı belli bir ırka ait değil, asırlar boyunca pek çok ırkın kutsal olarak ibadet yeri olmuştur. Her korkan için Kâbe’nin bir sığınak olması dolayısıyla buraya giren herkesin güven içinde bulunması, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in inşa ettikleri gündün beri bunun böyle olduğu, hatta Arap cahiliyesinde de aynı özelliğini korumuş olması hac ibadetinin kalbi olmasının en önemli hikmetlerinden sayılmaktadır.

Hz. İbrahim’in dininden ve bu dinin temsil ettiği saf tevhitte uzaklaşan dönemlerde bile bu yüce evin dokunulmazlığına saygı gösterilmiştir. “Çevrelerinde insanların zorla yakalanıp kapılmasına rağmen orayı emin bir yer yaptığımızı görmediler mi?” (Ankebut, 29/67.) ayeti bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Çevresinde avlanmanın, hayvanları yuvasından kovmanın ve ağaçları kesmenin haram olması da Kâbe’nin üstünlüklerindedir. Bu kadar özelliği kendisinde toplayan ve “Beytullah” (Allah’ın evi) isimlendirmesiyle özel bir taltife layık görülen bu en mukaddes mekân, “Yolculuğuna gücü yeten herkesin Kâbe’yi haccetmesi insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.” (Âl-i İmran 3/97.) ifadesiyle Allah tarafından farz kılınan bir ibadetin merkezi olarak takdir edilmiştir.

Haccın, Müslümanların yıllık genel kongresi olarak değerlendirilmesi onun evrensel boyutunu ortaya koyan en önemli taraflarından birisidir. “Hani biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık...” (Bakara, 2/125.) ayeti ile dünyanın her tarafından Müslümanlar; davalarının doğduğu, babaları İbrahim’in eliyle Hanif dininin başladığı ve yüce Allah’ın, yeryüzünde kendisine ibadet edilen ilk ev kıldığı Kâbe’nin yanında yıllık genel kongrelerini gerçekleştirmeye davet edilmektedir. İnsanları bu yüce mananın etrafında toplayan ve onları Rablerine bağlayan haccın böylesine bir amacı ve hatırası vardır. (bk. Seyyid Kutub, Fizilâli’l-Kur’an, Bakara 125’in tefsiri.)

Bu sebeple milyonlarca Müslüman her yıl “Lebbeyk Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnnel-hamde venni’mete leke ve’l-mülk. Lâ şerîke lek.” (Buyur Allah’ım buyur, işte buradayım, kapına geldim. Senin eşin, benzerin yoktur. Her türlü hamt ve nimet sana aittir. Mülk senindir. Senin eşin, benzerin yoktur.) diyerek bu evrensel ibadet için Kâbe’de, Safa ve Merve’de, Arafat’ta, Müzdelife’de, Mina’da bir araya gelir. Etnik kökeni, dili, rengi, maddi durumu, eğitim seviyesi vs. pek çok özelliği farklı olmasına rağmen dünyanın merkezi Kâbe’nin etrafında omuz omuza tavaf etmeleri, kâinattaki her şeyin âlemlerin Rabbinin takdir etmiş olduğu ecel doğrultusunda O’na doğru sürekli bir hareket hâlinde olduğunun sembolik bir ifadesidir. Allah’ın şairinden olan Safa ve Merve (bk. Bakara, 2/158.) arası yapılan sa’y Hz. Hacer’in, yavrusu İsmail’e su bulmak için çırpındığı gibi Müslümanların da aç-susuz, fakir-fukara, mazlum ve mağdur insanları içinde buldukları durumdan kurtarmak için çırpınmaları gerekliliğini sembolize eder. Her ırktan, her renkten, her dilden, her seviyeden insanın bembeyaz ihramlar içerisinde Arafat’ta vakfeye durması bir mahşer provasıdır ve evrensellik adına insanoğlunun ulaşabileceği zirve noktadır. Allah Rasulü’nün Arafat’ta okuduğu Veda Hutbesi’ndeki “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Arap’ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah tenli üzerine siyah tenlinin de kırmızı tenli üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadır.

Allah yanında en kıymetli olanınız, en muttaki olanınızdır.” sözlerindeki evrensel boyut gerçekten de sınırları zorlamaktadır.

Pek çok inançta kötülüğün temsilcisi olarak telakki edilen; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da ise “şeytan” olarak isimlendirilen varlığın Allah’ın lanetine uğradığında söylediği “...yemin ederim ki ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolun üzerinde oturacağım, sonra onlara pusu kurup önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulmayacaksınız” (Araf, 7/16-17.) sözüne karşı gelişlerini göstermek ve canlı tutmak için Müslümanların tıpkı Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail gibi onu taşıyarak göstermeleri ibadetlerdeki sembolizmin yine zirve noktalarından birisidir. Müslümanlar şeytanın orada olmadığını, “eğer Rahman’ın zikrinden uzak yaşarlarsa her an şeytanın kendi yanı başlarında” (bk. Zuhuf, 43/36.) olacağını bilmektedirler. Tavaf, sa’y, Arafat vakfesi vs. nasıl sembolik özellikler taşıyorsa şeytan taşlamanın da benzer sembolik bir anlamı vardır. Böylece Müslümanlar, şeytanı her zaman ve her yerde yanlarından uzaklaştırmayı zihinlerine mihlarcasına unutmamak için böyle bir uygulamaya gerçekleştirmektedirler.

Allah’ın (dininin) şearinden (nişanelerinden) olan (bk. Bakara, 2/158.) hac tüm boyutlarıyla yeniden bir akitleşmektir. Dünyevileşme hastalığının çepeçevre kuşattığı günümüz Müslümanının yaratılış gayesini yeniden hatırlaması, yüzlerce farklı ırktan, renkten, seviyeden Müslümanın yüz yüze görüşerek birbirlerinin dertlerini, hüznlerini, problemlerini, başarılarını, mutluluklarını vs. paylaşmaları, mazlumların, mağdurların, açların, susuzların, fakir fukaranın, garip gurebanın, savaş ve terör mağdurlarının dertlerine çözüm aramanın en uygun yeri ve zamanıdır hac.

Şimdi günümüzde yapılan hac ile ilgili bir özeleştiri yapalım. Öncelikle şu hususu ifade etmemiz gerekir ki, yukarıda temas ettiğimiz teorik planda “Müslümanların yıllık genel kongresi” olarak değerlendirdiğimiz haccı pratiğe pek yansıtılabildiğimiz söylenemez. Müslümanların yaşadığı topraklar kanla, ölümle, açlıkla, susuzlukla, terör örgütleriyle yangın yerine dönmüşken bu yangını söndürmek için yapılması gerekenlerle ilgili bir program, proje yıllık genel kongrede Müslümanların gündeminde maalesef yer almamaktadır. Dünyada her üç buçuk saniyede bir insan -ki bunların tamamına yakını Müslüman- açlıktan ölüyor. Bu insanları açlıktan kurtarmak için neler yapılmalı diye dert edinin çözüm üretme noktasında imkân ve iktidar sahiplerinin herhangi bir projesi bulunmamaktadır. Tam aksine aşiret reislerinin birisinin bile serveti milyonlarca Müslümanı açlıktan kurtarabilecek durumda iken özel uçaklarıyla aşiret boyu tatil mekânlarında yaptıkları israflar hiç gündeme getirilmiyor. Gelişmişliğin en önemli üç ayağı sağlık, eğitim ve ekonomi alanlarında İslam ülkelerinin durumunu iyileştirme ile ilgili herhangi bir projeden bahsedilmiyor. Paylaşım medeniyetini kuran İslam’ın zekât, sadaka, infak, isar, karz-ı hasen, yardımlaşma vs. geliştirdiği sosyal denge kanalları yeterince çalıştırılmıyor. AB’nin zorda olan üye ülkelere yaptığı yardıma benzer yardım kararları zengin Müslüman ülkeler tarafından fakir Müslüman ülkeler için alınmıyor. Batılılar 40 parçayı bir araya getirip AB’yi kurarak büyük bir güç odağı hâline getirmeye çalışırken, 40 parçaya bölünmüş İslam milletinin bu parçalarından her birini de bölmeyi hedefleyen projelere karşı Müslümanların yıllık kongresi diye iftihar ettiğimiz hac günlerinde kimsenin kılı kıpırdamıyor. İç savaşlar ve terör olayları yüzünden evini, yurdunu terk edip başka ülkelere sığınan muhacirlerin problemleri masaya yatırılıp, hem Müslümanların birbirlerini öldürmemeleri hem de muhacirlerin durumları gibi konular müzakere edilmiyor ve böylece hac günleri gereği gibi değerlendirilmiyor. Kimse dönüp de Türkiye’ye “iki milyonu aşkın Suriyeliyi ülkende nasıl barındırabiliyorsun, bu konuda bir ihtiyacın var mı?” diye sormuyor. Birleşmiş Milletler Teşkilatı’ndan sonra ikinci büyük uluslararası teşkilat olduğu iddia edilen İslam İşbirliği Teşkilatı’nın dahi Müslümanların yıllık genel kongresi hac günlerinde bu sorunlarla ilgili herhangi bir etkinliğine şahit olamıyoruz. Peygamberimizin “Bir kimse bir müminin dünya sıkıntılarında birini giderirse, Allah da kıyamet gününde onun sıkıntılarında birini giderir. Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse Allah da

ona dünya ve ahirette kolaylık gösterir. Bir kimse bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahiretteki ayıplarını örter. Mümin kul, din kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da o kulun yardımındadır...” (Müslim, Zikir, 38.) sözündeki paylaşım ruhu, evrensel özellikler taşıyan nebevi ilke hac günlerinde gündeme gelmeyecek de ne zaman gelecek!